

HOOFDSTUK 1. INLEIDING

Christ! So they want anecdotes, amusing or pathetic incidents, descriptions of daily life – if I told them what daily life really is, they'd pass out.

Howard Vincent O'Brien (1927), *Wine, Women and War: a Diary of Disillusionment*

Kort na de Eerste Wereldoorlog schreef de Amerikaanse journalist en luitenant Howard V. O'Brien zijn oorlogsmemoires en liet ze anoniem publiceren. Het boek hoorde – zoals de titel al doet vermoeden – thuis in de schandaalliteratuur en werd een echte best-seller. Het boek van O'Brien was geen alleenstaand geval: een hele reeks bekende en minder bekende lui vertrouwden tijdens en na de Eerste Wereldoorlog hun persoonlijke oorlogservaringen aan het papier toe. Het illustreert dat de drang om de oorlog te begrijpen op een menselijk niveau, los van het diplomatieke en militaire, zo oud is als het conflict zelf. Zo naar de oorlog kijken was niet altijd gemakkelijk. Veel tijdgenoten wensten niets te horen over drankmisbruik, losbandigheid en ontgoocheling onder soldaten. De vooroordelen van de toeschouwer stonden een goed begrip van het dagelijks leven in oorlogstijd soms in de weg.

Ook vandaag is er een nieuwe opstoot van interesse. Net als honderd jaar geleden probeert het grote publiek dit complexe verleden te vatten op een menselijk niveau. Nu de eeuwherdenking van 14-18 nadert, worden in tal van gemeenten plannen gemaakt voor publieksprojecten over het oorlogsverleden. Deze inspiratiegids wil die lokale initiatieven inhoudelijk ondersteunen. Wij nemen het dagelijks leven in het bezette land als startpunt. De Belgen waren levend ingemetseld in hun gemeenten, zo luidt de memorabele metafoor van Sophie De Schaepdrijver.¹ Maar het leven ging door. Politieke twisten en machtsverhoudingen bleven bestaan. De sociale controle verscherpte, en allerlei dagelijkse handelingen werden onderworpen aan vreemde regels. In vergelijking met de strikt militaire gebeurtenissen hangt over dit alles nog een nevel van onduidelijkheid. De burgerbevolking in oorlogstijd krijgt in dit boek dan ook de hoofdrol. Stads- en dorpsgeschiedenis kunnen de tol van de bezetting in beeld brengen. Vandaar onze titel: 14-18 van dichtbij.

Wij geloven dat dit boek een rol kan spelen in de huidige herdenkingshause. Er is ten eerste de enorme stroom aan vernieuwend historisch onderzoek van de laatste jaren. De oude *histoire bataille* wordt meer en meer aangevuld door de blik van de antropoloog. We willen weten hoe de mensen van 14-18 zich beredden – ook na 1918 – en hoe ze het conflict een plaats gaven in hun bestaan. Welke economie had het land in oorlogstijd? Werd er geprotesteerd? Veranderden volksculturen door de oorlogservaringen? De laatste jaren zijn er heel wat nieuwe vragen gesteld én beantwoord. Maar de vruchten van dat onderzoek sijpelen niet snel door naar het brede publiek. Vakliteratuur is meestal opgesteld in een andere taal, gericht op collega-academici, of verborgen in online databanken waar enkel universiteiten toegang toe hebben. Wetenschapsvertaling is nog nooit zo belangrijk geweest, zeker als het over het conflictueuze verleden gaat.

Ten tweede is het niet evident om kwaliteitsvolle culturele ‘producten’ te puren uit het oorlogsverleden. Nochtans is daar in het erfgoedveld of de toeristische sector wel vraag naar. Het gebruik van ons oorlogsverleden in fietsroutes, evenementen en toneelstukken is een realiteit. Al die omgangsvormen met het verleden noemen we publieksgeschiedenis: geschiedenis voor en door een groot publiek. Bij academische geschiedbeoefening is het verleden veeleer een object van analyse. De studie ervan moet bijdragen tot het wetenschappelijk debat. Publieksgeschiedenis heeft een andere rol: zij moet meer mensen kunnen bekoren dan alleen de vakspecialist. Dit is soms dansen op een slappe koord. In het publieke terrein kan het verleden ook op een commerciële, politiek verkleurde of totaal vrijblijvende manier benaderd worden. Dat geldt ook voor de Eerste Wereldoorlog. Zowel de ingetogen herdenking (een minuut stilte waarna iedereen weer naar huis vertrekt) als de uitbundige “viering” (met de massale verkoop van *poppy*-pralines, petjes en T-shirts) roepen onbehagen op. Wat kan de inhoud zijn van dergelijke initiatieven? Wat betekent dit verleden, waarin ongeveer 8 miljoen keer een soldaat en 12 miljoen keer een burger brutaal het leven verloor?² Deze vragen geven al aan dat ook bij publieksinitiatieven gedegen historisch inzicht nodig is. Deze inspiratiegids wil daartoe bijdragen.

Een derde reden om dit boek te schrijven, is het belang van het verleden voor het heden. Het is niet omdat de oorlogsgruwel van het verleden herinnerd wordt, dat vredevolle attitudes in het heden daar automatisch uit voortvloeien. Nu al wordt met enige cynische vermoedheid verwezen naar het “herinneringsgeweld” vanaf 2014.³ Als we het verleden al willen aanwenden om jonge generaties tot kritische, zelfbewuste burgers op te voeden, dan zullen we hun meer moeten aanreiken dan de herhalingen van *Blackadder Goes Forth*. Want hoe prachtig de capriolen van Baldrick, generaal Melchett en Luitenant George Colthurst Saint Barleigh ook in beeld zijn gebracht, voor de meerderheid van de mensen uit 14-18 zag de oorlog er heel anders uit. Hij vertoonde onaangename parallellen met de bezette Palestijnse gebieden of

ex-Joegoslavië. Als de “algemene herdenkingsmobilisatie” iets oplevert, dan hopen we dat het relevante vragen zijn, en niet alleen vaststaande antwoorden. Dat het ook mag gaan over burgers in oorlogstijd, en niet alleen over soldaten.

Ons doelpubliek is erg divers: erfgoedmedewerkers, heemkundigen, studenten, leerkrachten, lokale besturen, cultuurbeleidscoördinatoren en bij uitbreiding iedereen met interesse in het oorlogsverleden. Sommige lezers zullen meer ervaring hebben met lokaal onderzoek en het opzetten van publiekprojecten dan andere. Niettemin proberen we alle lezers zoveel mogelijk tegemoet te komen. Wie zich in bepaalde thema's of onderwerpen wil verdiepen, vindt aanwijzingen en literatuurtips in de eindnoten. In het boek hebben we bovendien enkele kaderteksten opgenomen waarin concrete tips worden aangereikt.

Tot slot een woordje uitleg over de structuur van dit boek. We volgen de opeenvolgende stappen die je bij het opzetten van een publiekshistorisch project moet zetten. Een eerste stap is een grondige reflectie over je eigen uitgangspunten. Wat wil je precies vertellen? Staat het historisch verhaal centraal, of wil je veeleer de ‘herinnering’ aan de oorlog levend houden en aan jongere generaties overdragen? Wil je dat je project een actuele boodschap in zich draagt? In dit boek volgen we ons eigen advies op en verduidelijken daarom eerst hoe en waarom we 14-18 van dichtbij willen bekijken. Hoe kun je het dagelijks leven op een wetenschappelijk verantwoorde manier bekijken? Is het verleden herkenbaar? Wat is de relevantie van het verleden voor het heden?

Een tweede stap is de historische context begrijpen en je eigen vragen stellen. De twee activiteiten kunnen niet zonder elkaar, want wie niets weet over de *Belle Époque*, zal ook geen vragen kunnen stellen over dat tijdsgewricht, laat staan een synthese voor een breed publiek kunnen maken. Daarom reiken we in de hoofdstukken 3 tot en met 7 een vijftal thema's aan die inhoudelijke inspiratie bieden voor een bezettingsgeschiedenis: de strijd om overleven, genderverschillen, nationale identificatie, het religieus denk- en handelspatroon en de nasleep van de oorlog. De thema's zijn als verrekijkers om het dagelijks leven in oorlogstijd op een frisse manier te ‘herzien’. De klemtoon ligt – in navolging van wetenschappelijke tendensen – op de meerstemmigheid van het verleden. Er vallen altijd uiteenlopende en soms conflicterende oorlogsverhalen te vertellen. Meerstemmigheid betekent dat je zoveel mogelijk probeert af te rekenen met partijdigheid. De vijf thematische hoofdstukken leveren zowel achtergrondinformatie als mogelijke vragen aan. Het is dan ook vooral een uitnodiging voor de lezer om zelf het lokale oorlogsverleden te verkennen.

Een derde stap is antwoorden zoeken op je vragen. Er zijn veel algemene syntheses over de Eerste Wereldoorlog, maar wie begint aan een project over een dorp of regio, voor de mensen uit dat dorp of die regio, zal daarin nauwelijks iets vinden. Zelf naar lokale bronnen, getuigenissen en verhalen zoeken is dus de boodschap. Dat komt

goed uit, want de meeste bronnen uit de Eerste Wereldoorlog hebben betrekking op het lokale. Ze zijn bovendien onderbenut. Er ligt dus nog een heel terrein onontgonnen. Het achtste hoofdstuk stelt enkele van die lokale brontypes voor en geeft een bescheiden aanzet tot historische kritiek.

De laatste stap is het presenteren van je antwoorden aan een groot publiek. In dit geval staat het historisch onderzoek in functie van een lokaal project. Naast historische input heb je dus mogelijk ook nood aan pedagogische reflectie, goede vormgevers, een vlotte samenwerking met subsidieverleners en vrijwilligers, enz. Hoe kun je je moeizaam bijeengesprokkelde antwoorden bondig voorstellen aan je publiek? Moet je daarbij volledigheid nastreven? In hoofdstuk 9 besteden we dan ook aandacht aan verschillende projectgenres, hun mogelijkheden en hun beperkingen.

Dit boek is geen essay over publieksgeschiedenis of een verhalende kroniek over 14-18. Evenmin kiezen we voor een beknopt receptenboek. In de plaats daarvan stellen we een traject voor, een pad dat iedereen die met het oorlogsverleden aan de slag wil gaan, kan afleggen. Wij hopen een goede reisgids te zijn bij dit traject.